

דף שבועי

בס"ד

פרשת כי תצא תשפ"ו, מספר 1682

לא יבא ממזר בקהל ה' – שתי פניה של 'דמעת העשוקים' עמיחי רדזינר

מן ההורים לילדים ולהשפיע על בריאותם. בתגובה לכך כתב הרב יהודה הרצל הנקין (תחומין כב, עמ' 50) כי מן המדרש עולה שקשה להכחיש את הקושי המוסרי שמעורר דין הממזרות וכי ברור ש-

יש לחלק בין ממזרות לבין מומים בטבע... וכמדומה שגם בשו"ת משנה-הלכות לא כתב דבריו אלא להשיב לאלה שאינם ממזרים ורק באים בתלונה על התורה, אבל לא סבר לנחם את הממזרים עצמם.

להמשכו של המדרש יש משמעות הלכתית פשוטה לכאורה. לפיה, למרות הקושי המוסרי, הרי שההתעמתות עימו נתונה לקב"ה בלבד. לעומתו, הדיינים בעולם הזה אמורים להפעיל את שורת הדין ואת ההוראה המקראית המפורשת, וכאשר עומד לפנייהם ממזר עליהם למנוע את נישואיו "בקהל ה'". תפיסה מעין זו עולה גם מן הבבלי (חגיגה ט ע"א) בדבריו על פסוק אחר מספר קהלת (א:טו):

"מַעֲנֵת לֹא יוֹכֵל לְתַקֵּן וְחֶסֶד לֹא יוֹכֵל לְהַמְנוֹת" – רבי שמעון בן מנסיא אומר: איזהו מעוות שאינו יכול להתקן? זה הבא על הערוה והוליד ממנה ממזר.

אכן, היו פוסקים שהציגו הבחנה זו בפסיקתם. כך, הרב יוסף שאול נתנזון שנשאל האם יש לסדר גט לאישה שעזבה את בעלה ועברה לחיות עם גבר אחר (שו"ת שואל ומשיב מהדורה קמא חלק א סימן ה). לדבריו, מטעמי מדיניות הלכתית אין לסדר גט, כדי שלא ישתמע שמותר לאישה להמשיך לחיות עם הגבר האחר. גם אם אותו גבר -

לא ישמע לנו (להיפרד מהאישה), ואף שירבה ממזרים, אנו אין לנו בזה, והקב"ה רואה דמעת העשוקים כמו שדרשו במדרש על פסוק ראיתי "דמעת העשוקים ואין להם מנחם" (קה' ד:א).

כלומר, מצוקתם של הממזרים קיימת, אך היא עניין לנחמתו של הקב"ה, ואין היא אמורה להשפיע על שורת הדין לפי ראיות עיני הפוסק.² דוגמה נוספת ניתן להביא מתשובתו של הרב יקותיאל יהודה הלברשטם, האדמו"ר מצאנז-קלויזנבורג (שו"ת דברי יציב חלק אבן העזר סימן טז). השואל שאל את דעת הרב על השימוש

דין הממזר שיסודו בפרשתנו הוא מן ההלכות הטעונות ביותר מבחינה מוסרית. לא רק שעל הממזר נגזר איסור חמור: "לא יבא ממזר בקהל ה'" (דב' כג:ג), דבר שפורש על ידי חז"ל כאיסור על הממזר לשאת בן זוג שהינו יהודי מלידה ואינו ממזר כמותו, אלא שאיסור זה גם עובר לצאצאיו עד עולם: "גם דור עשירי לא יבא לו בקהל ה'" (שם:שם). מגבלה משמעותית זו מעלה כמובן את הקושי הגלום בדבריו של ירמיהו: "אבות אכלו בסר ושני בנים תקהינה?" (יר' לא:כח).

קושי זה עומד בבסיסו של המדרש הידוע בויקרא רבה לפרשת אמור, העוסק בפסוק (קה' ד:א):¹

וּשְׁבַתִּי אֲנִי וְאַרְאֶה אֶת כָּל הָעֲשָׂקִים אֲשֶׁר נַעֲשִׂים תַּחַת הַשָּׁמַשׁ וְהִנֵּה דִמְעַת הָעֲשָׂקִים וְאֵין לָהֶם מִנְחָם, וּמִיָּד עֲשָׂקֵיהֶם כָּח וְאֵין לָהֶם מִנְחָם.

החכם חנינא חייטא מסביר שם ש'העשוקים' הם הממזרים, הנענשים על לא עוול בכפם בשל חטאי הוריהם. לכך מצרף המדרש אמירה נועזת וביקורתית, ולפיה 'עשוקיהם' של הממזרים הם חברי "סנהדרין גדולה של ישראל שהיא באה עליהן בכוח התורה ומרחקתן, על שם "לא יבא ממזר בקהל ה'". התנהלות זו של הדיינים מכוחה של התורה גורמת לכך ש"אין להם מנחם" בעולם הזה, ומחייבת את ה' לפעול:

אמר הקדוש ברוך הוא עלי לנחמן. לפי שבעולם הזה יש בהן פסולת, אבל לעתיד לבוא אמר זכריה אנא חמיתיה אולוכרוסון דדהב נקי: "ויאמר אלי מה אתה ראה ואמר ראיתי וְהִנֵּה מְנוֹרַת זָהָב כְּלָה וְגִלְגָּלָה עַל רֹאשָׁה" (זכ' ד:ב).

כלומר, נחמתם של הממזרים תבוא רק לעתיד לבוא, בעת שכתמם יוסר, וכל עם ישראל יהיה נקי כזהב טהור.

נפתח בחלק הראשון של המדרש. דומה שקשה שלא להסכים שעולה בו קושיה מוסרית גדולה, שהטרידה חלק מחכמי ההלכה לאורך הדורות. אביא כדוגמה שיח רבני שהתנהל לפני עשורים בודדים. הרב מנשה קליין נשאל "למה אסרו ממזר לבא בקהל בשביל חטא האב" (שו"ת משנה הלכות חלק ז סימן רטז). הוא עונה שהוא אינו רואה בכך קושי כלשהו. לדבריו, חטאם של ההורים משפיע על מעמדם של הילדים שלא חטאו, בדיוק כפי שבעיות גנטיות עלולות לעבור

2 יש לומר, כי למעשה כיום מקובלת יותר גישתו של הרב משה פיינשטיין החלוק על הרב נתנזון, וקובע כי במקרה כזה דווקא ראוי לסדר גט ולמנוע הולדת ממזרים (שו"ת אגרות משה אבן העזר חלק ג סימן נ).

* פרופ' עמיחי רדזינר, הפקולטה למשפטים אוניברסיטת בר-אילן.

1 גרסה שונה של מדרש זה מצויה בקהלת רבה פרשה ד.

במקרה של אישה שנפרדה מבעלה ללא גט וילדה שני ילדים לגבר אחר. הדיונים נחלקו בשאלה האם ניתן במקרה הנידון לקבוע שהקידושין של האם נערכו שלא בפני עדים כשרים, ובכך כמובן להגיע למסקנה שהילדים נולדו לאישה פנויה והם אינם ממזרים. דעת המיעוט של הרב חיים הרצברג הייתה, שמצוקת הממזרים אינה שיקול לדחיית הגישות ההלכתיות המוצקות שעל פיהן הקידושין נערכו בנוכחות עדים כשרים. את דבריו הוא מסיים במילים:

אף שהנני רואה את דמעת העשוקים, שאין להם מנחם, אולם לא ביה"ד חס וחלילה ולא התורה הקדושה אשר היא תורת חיים ודרכיה דרכי נועם גרמה להם זאת, אלא אין להם מנחם מכיון שאביהם הורם ואמם יולדתם אשר החליפו הנאה של רגע בעולם חולף מול עולם קיים.

חטאם של ההורים מחייב את בית הדין לפעול על פי הוראת התורה, גם אם התוצאה תגרום דמעה ל'עשוקים'. בית הדין נאלץ לדידו לפסוק כך בשל התנהלותם המוכחת של ההורים, ובשל עמדת ההלכה שאינן מאפשרות לו לכאורה לפעול אחרת. מנגד, דעת הרוב שאותה כתב הרב שלמה שלוש הייתה, כי עלינו להתאמץ ולמצוא היתר, גם אם הדבר דורש הקלה רבה, צירוף דעות שונות ויצירתיות הלכתית. המוטיבציה לכך מוצגת בראש דבריו, הנראים כמתכתבים עם עמדת קודמו: **"היות ומדובר ב'דמעת העשוקים ואין להם מנחם' (קה' ד:א), ויש כאן שני ממזרים לכן חתרנו למצוא להם היתר"**.

שתי הערות קצרות לסיום: הראשונה, עיון בפסיקת בתי הדין הרבניים בימינו מגלה שהעמדה הרווחת כיום היא זו המשתקפת בדעת הרבנים שלוש ומשאש.⁵ השנייה, הדברים הקצרים שנכתבו כאן מתקשרים כמובן לדיון הגדול והעקרוני על היחס בין פסיקת ההלכה ובין שיקולים מוסריים. ואידך זיל גמור.

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:
<http://www1.biu.ac.il/parasha2>
 כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
 ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.

הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן
 יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

בגט מהרש"ם, שהוא כלי הערמה הלכתי שנועד לטהר ממזר על ידי הפקעת קידושיה של אימו.³ הרב הלבירשטם שלל אפשרות זו בצורה נחרצת (בין היתר משום שפתרונות מעין אלה עלולים לדעתו לגרום לזלזול בחומרת הניאוף). לעובדה, שבכך אנו מונעים דרך שתוכל למנוע את מצוקת הממזר, הוא מתייחס בסוף דבריו כאשר הוא מביא את מדרשנו "על דרך הצחות" ומסיק ממנו: **"ורמז במה שכתב 'ואין להם מנחם' (קה' ד:א) שלא יועיל בזה שום טעדי ועצה ותושיה להצילם ולהתירם. והבן"**. כלומר, לגישה זו אין לממזר מנחם בין החכמים, ואלה גם אינם אמורים לנחמו! הקושי המוסרי, אם כך, אינו שיקול האמור להשפיע על שורת הדין.

אל מול קריאה זו של המדרש ניצבת קריאה אחרת שלו, אשר מתעלמת לכאורה מחלקו השני ושמה את הדגש על חלקו הראשון. לדידה, הקושי המוסרי שעולה בו הוא הנחיה לפעולת הפוסק, והמוטיבציה המוסרית להושתת הממזר ממצוקתו גלויה בה לגמרי. דוגמה בולטת לקריאה מעין זו מצויה בתשובות שונות שכתב הרב שלום משאש, שכיהן בין היתר כרבה הראשי של מרוקו ושל ירושלים, והיה אחד מגדולי מטהרי הממזרים בדור האחרון ומן היצירתיים שבהם.⁴ עיון בתשובותיו מגלה כי הוא מזכיר בהן את **"דמעת העשוקים"**, אולם משמיט את המשך הדברים שלפיהם נחמתם תבוא מן הקב"ה לבדו, ואילו מן הדיונים שבארץ מצופה לפעול לפי שורת הדין, גם אם זו דורשת להרחיק את הממזרים מקהל ה'. כך, למשל, בתשובה לרב מנשה קליין, הנזכר לעיל, שערער על אחד מהיתרי הממזרות של הרב משאש (שו"ת שמ"ש ומגן חלק ד אבן העזר סימן צח):

אמנם הרבנים, שבאמת אינם רוצים להרבות ממזרים בישראל, כל ענין שבא לידם לומדים אותו ברצינות, ומדקדקים בו ע"פ הדין וההלכה, ואם מוצאים טעמים להתירו מן הממזרות, הרי זה מצוה גדולה בשבילם להציל דמעת העשוקים שאין להם מנחם, אלו הממזרים, שאלה הצאן מה עשו, אבות אכלו בוסר ושיני בנים תקהינה, בתמיהה.

כלומר, הקושי המוסרי הגלום בדברי המדרש מצווה את הפוסק לחפש פתרונות. רעיון זה חוזר כאמור בתשובות שונות שכתב הרב משאש, למשל בתשובה אחרת בה הוא עונה למי שהשיג על היתר שנתן (שם, סימן ו):

וכן חובתינו וכך יפה לנו לחפש בחורין ובסדקין להתיר הממזרים, שעליהם נאמר (קה' ד:א ועי' ויק"ר לב, ח): **"דמעת העשוקים ואין להם מנחם"**, אלו הממזרים, שאלה הצאן מה עשו, האם "אבות אכלו בסר ושיני בנים תקהינה" (יר' לא:כח)?!

שתי הקריאות של המדרש מוצגות בפסק דין שנתן בית הדין הרבני בחיפה בשנת תשנ"ו (פסקי דין של בתי הדין הרבניים בישראל חלק כא עמוד 148). מדובר היה

³ להרחבה ראו: עמיחי רדזינר ואבישלוס וסטרייק, "מעוות לא יוכל לתקון? על השימוש בגט מהרש"ם במדינת ישראל", **ספר אליקים רובינשטיין**, תשפ"א, עמ' 575-648.

⁴ להרחבה ראו: עמיחי רדזינר, "עד שכמעט לא נמצא ממזר מהתורה רק כשהיו אביו ואמו חבושים בבית האסורים", על פתרונות חדשניים להתרת מקרי ממזרות בבתי הדין בישראל" **JSIJ** 20 (2021).

⁵ ראו, למשל, במאמרים שנזכרו בשתי ההערות הקודמות וכן בזה: עמיחי רדזינר, "תורת הצמצום – 'דין יכיר' וחידושי בית הדין הרבני", **ספר פנחס שיפמן: עיונים במשפט, הלכה ומשפחה**, תשפ"ו, עמ' 325-352.